

Erik Damgaard

Kvindes politiske mobilisering

Lise Tøgebys disputats *Fra tilskuere til deltagere. Den kollektive politiske mobilisering af kvinder i Danmark i 1970'erne og 1980'erne* består af syv publikationer. Den ene er en bog på dansk, de øvrige er engelsksprogede artikler. Hertil kommer en relativt betragtet usædvanlig lang sammenfattende redegørelse, som faktisk er en lille, interessant bog på 64 sider. Alle syv publikationer er skrevet uden medforfattere inden for en periode på ca. 12 år.

For at sætte disputatsarbejdet ind i et lidt bredere perspektiv vil jeg anføre, at publikationerne trods alt kun repræsenterer en begrænset del af forfatterens videnskabelige produktion. Præses har tidligere, samtidigt og senere beskæftiget sig med mange andre emner i sin forskningsmæssige virksomhed. Det siger ikke så lidt om spændvidden i forfatterskabet.

Generelt vil jeg indledningsvist yderligere bemærke, at præses som regel skriver klart, knapt og disciplineret. Svinkeærinder, tant og fjas er der ikke lyst, tid eller plads til.

Disputatsen fokuserer på udviklingen i Danmark, men perspektivet er hele tiden komparativt, som præses selv fremhæver (sammenfatning p. 10) - måske af hensyn til en søvrig læser, skulle en sådan findes. Det komparative perspektiv øger selvsagt arbejdets værdi betragteligt.

Endelig skal jeg indledningsvist bemærke, at disputatsens emne unægtelig er relevant og centralt såvel forskningsmæssigt som samfundsmæssigt. Vi må alle, kvinder som mænd, forholde os til dens resultater.

Projektet

Af førsteopponentens indlæg fremgik, at de enkelte publikationer i høj grad er metodisk sammenhængende. Mit første hovedspørgsmål er: På hvilken måde udgør de indleverede publikationer indholdsmæssigt et sammenhængende projekt? Præses oplyser selv på sammenfatningens første tekstsider (p. 9), at projektet er motiveret af to forskellige, men sammenhængende oplevelser.

For det første har præses oplevet glæden ved "at tilhøre den generation af kvinder, der tog del i ændringen af kvinders rolle fra tilskuere til deltagere i politik". (I parentes bemærket kan jeg efter cirka et kvart århundredes personlige erfaringer med sikker røst bevidne, at præses selv sjældent nøjedes med at være tilskuer til ret meget).

For det andet har præses fundet, at kvindeforskningen hidtil har været for pessimistisk. Hun fremhæver, at der trods alt er sket fremskridt med hensyn til kvinders mobilisering og integrering i det politiske system, ikke mindst i Danmark og de øvrige nordiske lande, selv om der fortsat findes kønsmæssig ulighed i politisk magt og indflydelse.

På denne baggrund er disputatsprojektets formål at beskrive og forklare de ændringer i kvinders politiske deltagelse og holdninger, der er sket i løbet af 1970'erne og 1980'erne. Projektets grundlæggende påstand må derfor være, at der rent faktisk er sket markante ændringer i de nævnte henseender.

Lidt mere konkret kan vi herefter for overskuelighedens skyld fortsætte med at tale om projektets afhængige og uafhængige variabler, i det mindste som metaforer. Jeg tillader mig at forenkle endnu mere og vil påstå, at projektets afhængige variabel i bred forstand er kvinders integrering i det politiske liv, medens den uafhængige variabel i bred forstand er betegnelsen på en række faktorer, der bidrager til forklaringen af samme integrering.

Den afhængige variabel om kvinders integrering i periodens løb, der naturligvis skal underbygges med empiriske analyseresultater (ellers var der jo ikke så meget at søge forklaringer på), præsenteres flere steder i sammenfatningen. På side 10 siges således, at "projektets tese (er), at kvinder fra at være politisk marginaliserede er blevet integreret i det politiske liv..." På side 33 hedder det blandt andet: "Det er den afgørende påstand i dette projekt, at kvinderne i løbet af 1970'erne og 1980'erne er blevet integreret i det politiske system."

Begge udsagn vedrører, hvad jeg kaldte den afhængige variabel. Til det første udsagn om projektets tese føjes imidlertid, at integreringen i det politiske liv "igen har dannet grundlag for frigørelse og selvstændighed. Man kan sige, at en større lighed mellem kønnene har manifesteret sig i en større forskellighed mellem kønnene."

Jeg er tilbøjelig til at gå ud fra, at disse sidst citerede formuleringer ikke introducerer en ny og i sidste instans måske vigtigere afhængig variabel om frigørelse og selvstændighed, der så kunne have integreringen som årsag. Mon ikke der snarere er tale om et bitema, der ræsonneres lidt over?

Integreringen

Tesen om kvinders integrering i det politiske liv belyses på talrige måder i disputatsens forskellige publikationer. Bogen fra 1984, som er udgangsundersøgelsen i det samlede disputatsprojekt, har som et hovedresultat, at unge kvinder mod slutningen af 1970'erne rundt regnet deltog lige så meget i politik som unge mænd, målt på syv forskellige deltagelsesdimensioner. Der var dog visse forskelle på kønnenes foretrukne deltagelsesformer, idet kvinderne for eksempel var mere aktive i græsrodsaktiviteter og fagforeningsarbejde end mændene, der til gengæld var mere aktive i for eksempel politiske partier. På det holdningsmæssige plan fandtes hos de unge kvinder endvidere en feministisk og politisk radikaliserings i løbet af 1970'erne.

De seks senere publicerede artikler giver i en række henseender yderligere empirisk belæg for hovedpåstanden om markante ændringer og kvinders politiske integrering. Jeg kan slet ikke komme ind på alle de mange interessante delresultater, der findes i de altid meget kompakt organiserede og redigerede publikationer.

Generelt kan imidlertid siges, at analyserne i artiklerne bevæger sig på dels et politisk aktivitetsplan i snæver forstand, dels et politisk holdningsplan. Ho-

vedvægten må siges at ligge på holdningssiden, om end man nok ikke bør lægge for stor vægt på sondringen mellem adfærd og holdninger i undersøgelser, der primært hviler på survey-data. Der er jo i begge tilfælde tale om svar på interviewspørgsmål, som ikke uden videre kan kontrolleres ved benyttelse af andre kilder.

Her skal jeg blot nævne nogle få markante resultater fra de omhandlede artikler. For det første er kvinder i dag, modsat tidligere, mere venstreorienterede end mænd, både hvad angår partivalg og generelle politiske holdninger. For det andet er kvinder også blevet mere venstreorienterede end mænd i vigtige udenrigspolitiske spørgsmål. Det var for eksempel kvinderne, der forkastede Danmarks tilslutning til Maastricht-traktaten i juni 1992 (Nr. 4, "The Gender Gap in Foreign Policy Attitudes", p. 18), selv om vi mænd stemte for traktaten. Kvinders valgret har uægtelig betydning for vigtige politiske beslutninger i Danmark. For det tredje er kvinderne, der ved periodens begyndelse var ret så intolerante (om man så tør sige), i dag akkurat lige så tolerante som mændene. For det fjerde viser de to seneste publicerede artikler, at kvindernes politiske holdninger ikke længere er éndimensionale. Det er således frugtbart at sondre mellem spørgsmål, der vedrører "kvinder og beskæftigelse" på den ene side og spørgsmål om "kvinder og politik" på den anden side. Holdninger til sidstnævnte ret "fjerne" spørgsmål er nemlig ideologisk bestemte, medens andre faktorer også er vigtige for holdninger til førstnævnte mere "nære" spørgsmål. Endelig bør sammenfatningen ikke glemmes i denne forbindelse. Den er ganske vist ikke tænkt som medium til formidling af nye resultater, men udfylder alligevel "mindre huller mellem de øvrige publikationer" (sammenfatning, p. 10). Her skal jeg specielt henlede opmærksomheden på afsnit 6 i sammenfatningen (pp. 33-43), der giver en lang række tal for udviklingen i periodens løb.

Det pågældende afsnit viser således, at kvinderepræsentationen i de sidste 25 år er øget markant i folketing, kommunalbestyrelser samt råd og nævn. Men der findes stadig mandlig dominans i disse eliteorganer (tabel 11, p. 34). Hvad angår den mere dagligdags politiske aktivitet er kvinderne kommet meget bedre med. Resultaterne vedrørende deltagelsen på masseniveauet fører præses til en konklusion om, at "kvinder i dag er nogenlunde lige så velintegreerede i det politiske liv som mænd, men måske på en lidt anden måde" (p. 43).

Jeg har ikke grund til at betvivle disse og mange andre resultaters holdbarhed og accepterer derfor påstanden eller tesen om kvinders integrering i det politiske system. Denne accept giver mig mulighed for straks at gå videre til den "uafhængige variabel", dvs. de mulige forklaringer på denne spændende udvikling.

Forklaringer

Hvad er så forklaringen på kvindernes integrering i det politiske system? Præses anfører en række mulige forklaringsfaktorer. Vigtigst for udviklingen i Danmark og de øvrige nordiske lande synes at være en nærmest eksplosiv stigning i gifte kvinders erhvervsarbejde i periodens løb. Præses fremhæver såle-

des, at den afgørende og nødvendige forudsætning for ændringen har været den hurtige vækst i kvinders erhvervsarbejde (jf. sammenfatning, p. 17).

At en sådan udvikling med hensyn til kvinders erhvervsarbejde faktisk har fundet sted i Danmark, er der ingen som helst tvivl om. Det fremgår klart af sammenfatningens afsnit 4 og flere af de øvrige publikationer (bogen fra 1984; "Political Implications...", 1994; "Feminist Attitudes...", 1995).

Men, kunne man rimeligvis hævde, forøget erhvervsarbejde for kvinder, der jo ofte tillige har et arbejde at passe i hjemmet, kunne vel principielt lige så godt *mindske* et udadvendt politisk engagement. Præses understreger vel også derfor, at det stigende erhvervsarbejde ikke kan være en tilstrækkelig forudsætning for kvinders politiske integrering i det politiske liv.

En anden forudsætning må være, at erhvervsarbejdet tilfører kvinder øgede ressourcer, eller - sådan læser jeg præses - i det mindste på anden vis er sammenhængende med forøgede kvindelige ressourcer, primært i form af højere uddannelsesniveauer på den ene side og forøgede offentlige velfærdsydelse på den anden side.

Præses dokumenterer da også flere steder, at kvinders forøgede erhvervsarbejde har været sammenhængende med et stærkt stigende uddannelsesniveau og med stadig mere udbredte offentlige børnepasningsordninger. Igen må konstateres, at empirien støtter præses.

Men hvad er nu vigtigst i denne forbindelse? For mig at se kan, som før antydnet, et stigende erhvervsarbejde uden for hjemmet næppe i sig selv eller isoleret betragtet have en entydig effekt på kvinders politiske integrering i det politiske liv. Vigtigt må også være, at en frigørelse fra en del traditionelle opgaver i hjemmet er kombineret med en uddannelse, der giver relativt kvalificerede jobs på arbejdsmarkedet, herunder især det offentlige, og at der er adgang til velfærdsstatydelser specielt på daginstitutionsområdet. Det er præses sikkert enig i. Måske vil hun også anerkende, at kvinders faglige organisering på arbejdspladsen kan være en meget vigtig ressource?

I praksis hænger tingene jo snævert sammen, men skulle man prioritere mellem forklaringsfaktorerne efter vigtighed, ville jeg nok driste mig til at påstå, at de øgede ressourcer er vigtigere end det stigende udearbejde som sådant.

Udviklingen vedrørende erhvervsarbejde, uddannelse og velfærdsydelse kan under ét kaldes "sociale ændringer" (jf. for eksempel "The Political Implications ...", p. 234) eller "strukturelle ændringer" (for eksempel sammenfatning, p. 23), der bidrager til at forklare de "politiske ændringer" vedrørende kvinders integrering.

I slutningen af artiklen "The Political Implications of Increasing Numbers of Women in the Labor Force" (nr. 2) - der i det hele taget forekommer mig at stå meget centralt i det samlede disputatsprojekt, hvad jeg skal vende lidt tilbage til - diskuterer præses eksplicit den konstaterede sammenhæng mellem de sociale og de politiske ændringer. Drøftelsen er udtryk for, hvad jeg vil kalde et godt metodisk forsvarsberedskab.

Principielt kunne man jo nemlig tænke sig, at kausalrelationen mellem sociale og politiske ændringer var omvendt, altså at det i virkeligheden var de po-

litiske ændringer, der forklarede de sociale ændringer. Men hvis nogen var så frimodig at påstå noget sådant, skal vedkommende straks få at vide, at den går altså ikke.

Og hvorfor så i grunden det? Forfatteren har flere gode argumenter på hånden. Det mest hårdtslående er nok, at de målte sociale ændringer tidsmæssigt indtræffer før de målte politiske ændringer. Man kan ganske vist under visse omstændigheder lovgive med tilbagevirkende kraft, men næppe på dette område. Et andet argument for at tildele de sociale ændringer førstepladsen i årsag-virknings relationen bygger på en sammenligning af Danmark med andre europæiske lande, hvis kvinder ikke er helt så erhvervsaktive, og hvis velfærdssystemer ikke er helt så udbyggede. Også det virker overbevisende.

Men præses påstår ikke, at de sociale eller strukturelle ændringer automatisk fører til politisk integrering af kvinder. Hun har flere bud på en forklaring af den stedfundne udvikling. Der er en slags mellemkommende variabler mellem de sociale og de politiske.

Som en tredje forklaringsfaktor, eller forudsætning, i relation til kvinders politiske integrering nævnes (sammenfatning, p. 18), at "den politiske mulighedsstruktur er åben over for nye politiske krav". Det betyder mere konkret, at de traditionelle partier og organisationer i 1970'ernes Danmark var svækkede, hvilket gjorde systemet åbent over for nye politiske aktører. Dette emne har præses i øvrigt, uden for disputatsprojektets formelle rammer, beskæftiget sig med i en udmærket komparativ analyse af græsrodsdeltagelsen i alle de fem nordiske lande.

Denne publikation er ganske vist ikke til diskussion i dag, men der refereres dog til den på netop dette punkt i sammenfatningen (p. 18). I bogen fra 1989 kan man læse, at alle de nordiske lande forfatningsmæssigt betragtet er relativt åbne over for nye krav og initiativer, hvilket vel ikke er noget nyt. Hvad angår partisystemet, gælder åbenheden ikke mindst Danmark, hvis Socialdemokrati svækkedes betydeligt i 1970'erne. I sammenligning med alle de andre nordiske lande fremtræder Danmark i græsrodsanalysen fra 1989 som det eneste land, der på samme tid har haft en hastig socio-økonomisk udvikling og svage traditionelle organisationer. Begge argumenter forekommer empirisk set plausible.

Jeg har dog lidt svært ved at se, hvordan denne forklaringsfaktor om åbenhed mere præcist indgår i disputatsens sammenhæng. Jeg er ikke i tvivl om relevansen af en åben mulighedsstruktur for nye politiske initiativer og udviklinger. Men hvis man ikke er meget forsigtig, kan det grænse til det trivielle eller tautologiske at hævde, at muligheden skal være til stede, før noget kan ske. Faren er, at der retrospektivt altid kan øjnes en mulighed for, at noget, som faktisk skete, også kunne ske.

Den tredje forklaringsfaktor om tilstedeværelsen af en åben politisk mulighedsstruktur forekommer mig at være et lidt løst fortolkningsbidrag, hvis empiriske grundlag egentlig ikke findes i de indleverede arbejders resultater. Det nærmeste, jeg kan komme til en empirisk fundering i disputatsen, er artiklen om årsager til og konsekvenser af danske partiers dalende medlemstal, en udvikling, som dog ikke startede i 1970'erne.

Den betragtning, jeg her har anlagt, bliver i grunden endnu vigtigere, når vi bevæger os til den fjerde forklaringsfaktor om kvinders organisering og mobilisering. Præses skriver (sammenfatning, p. 18, der faktisk er en meget central side til forståelsen af sammenhængen i projektet), at en kollektiv mobilisering af kvinder med stor sandsynlighed vil ske, dersom de netop omtalte tre forudsætninger er til stede. Men den følger ikke med nødvendighed. En kollektiv politisk mobilisering, eller vellykket integrering af kvinder i det politiske liv, som det også hedder på samme side 18, forudsætter, for det fjerde, at der er kvinder, som "udstikker mål, organiserer og mobiliserer".

Her burde jeg først som tilstræbt kønsmæssig neutral opponent ret beset spørge, hvorfor det udelukkende antages at være kvinder, som formulerer mål, organiserer og mobiliserer. Men det tør jeg ikke, selv om mænd vel principielt også kunne udføre slige aktiviteter. Jeg vælger derfor ikke at stille spørgsmålet, som måske ikke har et rent teoretisk, men snarere et overvejende empirisk svar af typen: Sådan var det bare rent faktisk.

Selve begrebet mobilisering er imidlertid efter min opfattelse ikke særlig eksplicit defineret i afhandlingen. Det fungerer i praksis som en udløsende faktor for kvinders politiske integrering på baggrund af de øvrige nævnte tre forklaringsfaktorer. Men de konkrete mobiliseringsprocesser er selvsagt teoretisk og praktisk set uhyre vigtige for forståelsen af udviklingen, da de så at sige til syvende og sidst etablerer strømforbindelsen mellem de sociale og de politiske ændringer.

Præses er uden tvivl klar over, at en og anden skarpsindig læser kunne anklage hende for at bruge begrebet mobilisering som en betegnelse for det uforklarede element i udviklingen og påstår derfor igen forsvarsberedt, at: "Mobiliseringens karakteristika kan defineres præcist, og dens tilstedeværelse blandt kvinder kan klart påvises i Danmark i 1970'erne, ligesom man kan påvise dens svækkelse i 1980'erne" (sammenfatning, p. 18).

På side 49 i sammenfatningen findes endvidere følgende formulering: "Målene blev udstykket af den nye kvindebevægelse, og mobiliseringen blev kanaliseret gennem de tætte sociale netværk på de store uddannelsesinstitutioner. I første omgang var det de unge og veluddannede kvinder, der tog del i denne mobilisering...", hvorefter der generelt henvises til hele seks af disputatsens syv publikationer.

Det er muligt, måske endda sandsynligt, at jeg har overset noget vigtigt under læsningen. Men det forekommer mig, at omtalen af mobiliseringen er lidt uklar. Jeg fornemmer en vis glidning i begrebets betydningsindhold og er tilbøjelig til at tro, at det i virkeligheden rummer to principielt forskellige, om end nært forbundne, aspekter.

På den ene side kan vi tale om mobilisering i den betydning, at nogle mennesker aktiverer andre. Der kunne for eksempel være tale om ledere eller initiativtagere, som sætter andre i gang, får dem op af starthullerne, opnår følgeskab, eller hvordan man nu ønsker at udtrykke sig. Måske er jordbunden godt gødet for sådanne initiativer, jævnfør de omtalte tre første variable. På den anden side kan mobilisering betyde, at nogle mennesker, som tidligere var ret

passive, bliver aktiverede. I førstnævnte tilfælde er fokus primært på igangsættere, i sidstnævnte primært på de igangsatte.

Sondringen kan også siges at udtrykke forskellen på igangsætningsinitiativer på den ene side og disses resultater på den anden side. Hvis forsøg på aktivisering lykkes, får vi som resultat en høj grad af mobilisering af tidligere ret passive.

Mobilisering er for mig at se under alle omstændigheder et begreb om temmelig dramatiske ændringer af menneskers handlingsmønstre - tænk blot, for nu at anvende en lidt militaristisk metafor, på et samfunds og en befolknings mobilisering i tilfælde af en forestående krig. Politiske og militære ledere har formentlig truffet beslutning om mobilisering, og samfundets institutioner og medlemmer indretter på mange måder tilværelsen derefter.

Mobilisering i den sidstnævnte forstand, dvs. resultaterne af igangsætningsinitiativer, kan disputatsens publikationer påvise i utallige tabeller. Kvinders politiske aktivitetsniveau stiger i en række henseender, de politiske holdninger ændres, bliver mere markerede, osv. Her er præses på sikker grund.

Men hvad med mobilisering i førstnævnte forstand? Efter min opfattelse må siges, at denne igangsættende mobilisering egentlig ikke analyseres selvstændigt i afhandlingen, hvilket nok også ville være vanskeligt at gøre på grundlag af de survey-undersøgelser, der er benyttet.

Den igangsættende mobilisering berøres imidlertid flere steder. Jeg citerede et af stederne for et øjeblik siden: "Målene blev udstukket af den nye kvindebevægelse". Her får man indtryk af, at kvindebevægelsens aktive medlemmer og talspersoner med held definerede nogle mål, der kunne samle tilslutning og aktivere andre kvinder. I det nævnte citat hed det også: "... og mobiliseringen blev kanaliseret gennem de tætte sociale netværk på de store uddannelsesinstitutioner". Det antyder noget om et bevidst valg af en strategi eller taktik for at opnå fastlagte mål. Et andet sted i sammenfatningen (pp. 16f.) hedder det med lidt andre formuleringer: "Kravet om frigørelse fra mandssamfundet blev formuleret af den nye kvindebevægelse. Og kvindebevægelsens basisgrupper og de store uddannelsesinstitutioner udgjorde hensigtsmæssige netværk til at sprede budskabet, ændre bevidstheden og øge aktiviteten."

Men en egentlig analyse af disse fremgangsmåder er der ikke tale om. Derfor kan man spørge, om mobiliseringen til syvende og sidst alligevel til dels er betegnelsen på et uforklaret element i udviklingen.

Andre emner

Jeg har hidtil koncentreret mig om de store linjer i disputatsen, fordi sådanne normalt er de vigtigste i vurderingen af en doktorafhandling, i hvert fald set igennem de briller, man har på som officiel opponenter. Mod slutningen af mit indlæg vil jeg dog tillade mig den luksus kortfattet at betragte nogle mindre omfattende, men ikke uinteressante spørgsmål.

På baggrund af disputatsens generelle argumentation forekommer det mig interessant, at der i analyserne også er en vis plads til en forklaringsfaktor, der benævnes særlige kvindeværdier. Udviklingen med hensyn til erhvervsarbejde,

uddannelse og velfærdsstat har ikke ført til, "at kvinder er blevet som mænd", som vi kan læse på sammenfatningens sidste tekstside. Det forekommer korrekt, og det skal vi nok alle være glade for.

Jeg synes, det er spændende, at kvinder ud over kontante erhvervsinteresser og generelle venstreorienterede holdninger tilsyneladende også i et vist omfang bærer nogle værdier i højere grad end mænd. Det er vel kun et bitema i den store sammenhæng, men alligevel. Jeg tænker specielt på analysen af de udenrigspolitiske holdninger i artiklen om "The Gender Gap in Foreign Policy Attitudes". Det konstaterede "gender gap" skyldtes ganske vist primært en generel venstreorienteret radikaliserings af kvinder, men udviklingen er dog også, paradoksalt nok, som præses skriver (i "Abstract"), forbundet med en genoplivelse af traditionelle kvindeværdier.

Ellers vil jeg her mod slutningen vende mig til artiklen om "The Political Implications of Increasing Numbers of Women in the Labor Force" (nr. 2), der som tidligere nævnt er en ret central artikel for hele afhandlingens problematik. Når bortses fra den oprindelige bog fra 1984, er "The Political Implications ..." nok det nærmeste, man i artiklerne kommer til en for det samlede projekt prototypisk fremstilling.

Jeg tror således ikke, det er tilfældigt, at "The Political Implications ..." indgår i rækkefølgen som den første af de syv engelsksprogede artikler. Jeg har i øvrigt lavet min egen lille private referenceanalyse af sammenfatningen og fundet, at der hyppigere refereres til "The Political Implications ..." end til nogen af de øvrige seks artikler, hvilket bestyrker min opfattelse af dens centralitet, selv om man som bekendt skal være varsom med at tillægge citationsanalyser for stor vægt.

Mange af projektets elementer findes da også i artiklen, om end naturligvis i en af publikationsformen betinget kortfattet version. Det gælder for eksempel data om kvinders stigende erhvervsfrekvens, om velfærdsstatsydelse, om stigende politisk deltagelse og om radikaliserings i mange holdningsmæssige henseender. Hertil kommer en omtale af forskellige teorier vedrørende kvinder og politik til forklaring af de konstaterede sammenhænge. Endelig indgår i særlig grad analyser af forskellige familiemæssige relationers betydning for mænds og kvinders aktiviteter og holdninger.

Artiklens fremstillingsmæssige logik afviger dog fra den, jeg hidtil har fulgt med afsæt i sammenfatningen. I artiklen tages nemlig udgangspunkt i kvinders stærkt øgede erhvervsarbejde som det afgørende i udviklingen, hvortil føjes udbredelsen af offentlig børnepasning og tal for, at kvinder stadig klarer størstedelen af arbejdet i hjemmet. Det svarer stort set til de to første forklaringsfaktorer, jeg henførte til "den uafhængige variabel".

Analysens logik er anderledes i den forstand, at præses i artiklen eksplicit formulerer fem hypoteser om, hvad det stigende kvindelige erhvervsarbejde og kvinders familiemæssige status kan føre til i deltagelses- og holdningsmæssig henseende.

Som tidligere nævnt har jeg ikke problemer med at acceptere præses' empiriske analyseresultater. Dog savner jeg i denne artikel en mere bevidst og ek-

splicit tilbagevenden til hypoteserne med henblik på systematisk at gøre op, hvordan afprøvningen så faldt ud. Jeg synes, der teknisk set er lidt slinger i valsen på dette punkt, specielt på baggrund af den høje kvalitet, der i almindelighed kendetegner de syv artikler.

Mere interessant er det dog for mig at se, at præses i artiklen driver vældig hårdt på for at cementere ideen om erhvervsarbejdets primat som forklaringsfaktor i udviklingen. Der er således ingen omtale af en åben mulighedsstrukturs nødvendighed. Der er heller ikke megen tale om nødvendigheden af den igangsættende mobilisering, jeg var inde på før, bortset fra den bemærkning (p. 235), at præses ikke ønsker at reducere kvindebevægelsens betydning med hensyn til at artikulere og at sætte fokus på kvinders krav i en forandringernes tid.

Der er mange flere emner i artiklen, man kunne diskutere, hvis tiden tillod det. Men detaljerne er ikke så væsentlige for helhedsindtrykket. Man må dog håbe, at anvendelsesorienterede læsere med et positivistisk videnskabssyn ikke tolker alle delresultater for håndfast. Måske er det godt, at artiklen er skrevet på engelsk, for hvad kunne en almindelig læser med blot en smule fantasi ikke få ud af følgende tre konklusioner om familieforhold i dagens Danmark:

- Om betydningen af ægtefællens professionelle uddannelse konkluderes:

“Thus it is impossible to find any trace of male dominance, either in voting, in attitudes, or in participation” (p. 226). Hvis der overhovedet er en forskel i denne henseende, synes kvinder at have større indflydelse på mænd end vice versa.

- Om betydningen af antallet af børn i familien:

“Children do not have any impact on men, whereas the first child renders women more left-wing and the next children render them more right-wing” (p. 230).

- Om ægteskabelig status:

“Marriage or cohabitation have no influence on either men or women, whereas divorce, for men as well as women, is connected with left-wing attitudes and a high level of activity” (p. 232).

Nogen troede måske, det forholdt sig omvendt.

Afsluttende bemærkninger

Efter disse få, noget løsrevne eller løsslupne citater fra småtingsafdelingen skal jeg vende mig til de afsluttende bemærkninger. Først og fremmest vil jeg sige, at det har været ret svært at opponere mod den foreliggende disputats. Det skyldes ikke blot, at den består af adskillige dele, hvorimellem der dog, det skal igen fremhæves, er en god sammenhæng. Det skyldes snarere, at det er svært at være uenig med indholdet af disputatsen i alle de væsentlige spørgsmål. Afhandlingen er fornuftig, utraditionel og traditionel på en og samme gang. Der er ikke så meget at komme efter for en konstruktiv kritiker.

Men der kan jo altid rejses spørgsmål i relation til videnskabelige arbejder, hvad jeg så har forsøgt at gøre. Jeg har lagt vægt på, hvad jeg i sammenhængen anser for mest relevant.

I et mere politisk perspektiv kunne selvfølgelig tænkes, at en enkelt læser ville kunne finde anledning til at påstå, at disputatsen er skrevet af en halv-borgerlig positivist, der ikke helt har kunnet erkende velfærdsstatens markedskapitalistiske karakter og dermed sammenhængende mandsdominans. Omvendt kunne en enkelt anden måske påstå, at der end ikke i 1960'erne var tale om kvindeundertrykkelse i Danmark.

Jeg er af den opfattelse, at præses på en meget åben, solid og sikker måde har udforsket de spørgsmål, hun har valgt til undersøgelse. Det kan efter min opfattelse ikke gøres meget bedre, medmindre præses da havde valgt at skrive en fuldt integreret enkeltafhandling, hvad hun altså ikke har gjort og heller ikke har behovet at gøre.

Derfor vil jeg afslutte min opposition med at ønske præses til lykke med det store og veludførte arbejde, der utvivlsomt fortjener en belønning i form af doktorgraden i statskundskab.